

En resa i uppländsk bruksbygd 1816

Färdberättelse av Carl Georg Rogberg med inledning

och kommentar utgiven av

ÅKE DINTLER OCH OLOPH ODENIUS

Forna dagars sämre kommunikationer och de tämligen obekväma trafikmedlen förlänade åt även kortare resor ett drag av äventyrlighet, samtidigt som resan i större eller mindre grad fick karaktären av »forskningsfärd». Båda dessa egenskaper möter man ännu i reseskildringar från 1800-talets början. Upplevelser, som en nutida läsare snarast tycker böra ha haft en mer eller mindre trivial prägel, få ofta något av det nyupptäcktas friskhet och behag över sig. Den resa, som dåvarande fil. mag. CARL GEORG ROGBERG år 1816 under några julidagar företog i nordöstra Uppland tillsammans med sin blivande svåger CARL JOHAN FANT, är i detta avseende tidstypisk. Rogberg har senare ur minnet gjort en skildring av resan i dagboksform om sammanlagt femton skrivna sidor i oktavformat. Det är en mycket subjektiv berättelse, präglad av starka både antipatier och sympatier. Skildringen finnes bevarad i Uppsala universitetsbibliotek, där den återfinnes i en handskriftsvolym med signum S 139: 2. Manuskriptet är anonymt och odaterat, men Rogberg har från Forsmarks kyrka omtalat vissa detaljer ur en besöksbok, i vilken resenärerna skrivit sina namn. Besöksboken finnes ännu i Forsmark, och där återfinner man utan svårighet både Rogbergs och Fants namn jämte året 1816. Likaså finnes Fants dagbok för år 1816 i behåll (MS Upps. univ. bibl. X 290 ba 5), där han lämnar några kortfattade notiser om resan.

Bild 1. Carl Georg Rogberg. (1789—1834.)

Av de två resenärerna är Rogberg (1789—1834) otvivelaktigt den intressantare. Han var prästson från Småland och blev 1815 filosofie magister i Uppsala på en homiletisk avhandling och prästvigdes samma år. Efter att ha varit kyrkoherde bl. a. i Heliga Trefaldighet i Uppsala blev han 1831 professor i praktisk teologi vid Uppsala universitet och erhöll som prebendeförsamling Gamla Uppsala. Han vann snabbt berömmelse som vältalare och lysande predikant. Hans förkunnelse röjer dock en viss svaghet för fraseologiskt prål, ett drag, som också möter i vissa partier av reseskildringen.

Sin avhandling 1815 hade han dedicerat till bl. a. professor Eric Michael Fant, och 1822 gifte han sig med dennes dotter Gustafva (1792—1835), Carl Johan Fants syster.

Vid jämförelse med den snabba karriär, som Rogberg hann göra under ett relativt kort liv, synes Fants (1798—1875) levnad ha

förlöpt mer i skymundan. Fadern Eric Michael Fant innehade Alunda som prebendepastorat, där han tidtals och särskilt under somrarna — så även under sommaren 1816 — vistades med sin familj. Åtminstone under en tid av sin uppväxt hade Carl Johan Fant haft Rogberg till informator och han försvarade 1818 under dennes presidium en homiletisk avhandling, som Rogberg författat. Fant blev 1821 filosofie magister och var en kortare tid docent vid Uppsala universitet. Året efter inträdde han som e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket och blev 1830 ordinarie amanuens. 1858 utnämndes han till ordinarie bibliotekarie och avgick ur tjänst fem år senare. Fant förblev ogift. Han talar i sina dagböcker från ungdomsåren om sitt intresse för böcker — särskilt synes reselitteraturen ha roat honom — och han var under ett tiotal år Stockholms nations bibliotekarie. Under resan passade man också på att besöka bekanta och släktingar. Hargs komministergård innehades vid denna tid av Olof Fredrik Elgclou, gift med en dotter till landskamreraren Frigelius. De hade som fosterdotter upptagit den lilla flickan Söderblom, som Rogberg omnämner i resejournalen. Socknens kyrkoherde var Johan Liströmer, gift med en svägerska till prosten Alner i Roslagsbro, tidigare kyrkoherde i Harg. Fru Liströmer och hennes syster tillhörde den kände bibliofilen och folkvisesamlaren, medicine professor Carl Zetterströms (1767—1829) närmaste umgängeskrets; Zetterström intresserade sig bland mycket annat också för pastoralmedicinen, som under 1800-talets första decennier var föremål för mycken diskussion. Rogberg och Fant synas under åtminstone en del av vägen ha haft sällskap med dåvarande skolmästaren i Östhammar, Nils Gustaf Wagner (1788—1857), sedermera kyrkoherde och prost i Valö, och Rogberg berättar om ett besök man avlade i Wagners hem i Östhammar. Wagner omtalas i reseskildringen under pseudonymen W.

Rogberg berättar om alla de sevärdheter, som resenärerna studerade, och vid besöket i Forsmark synas minnesmärkena i slottsparken över den östromerske fältherren Belisarius ha varit föremål för deras särskilda intresse. Dessa minnesmärken utgjorde tidigare en lockande turistattraktion och omtalas i ett flertal sam-

Bild 2. Carl Johan Fant.
(1798—1875.) Foto ur
Uppsala universitetsbibl.
samlingar.

tida reseskildringar.¹ 1767 utkom fransmannen JEAN-FRANÇOIS MARMONTELS roman *Bélisaire* (sv. övers. 1768), som fick ett särskilt gott mottagande i Sverige. Det berättas, att Gustaf III uppskattade romanen så högt, att han lärde sig den utantill, och Marmontel, som sammanträffat med den svenske konungen, tillägnade denne sin nya roman »*Les Incas ou la destruction de l'empire de Perou*» (1777, sv. övers. 1795/96). Med romanen *Bélisaire* bidrog Marmontel till uppkomsten av en formlig kult kring den östromerske fältherren. Minnesmärkena i Forsmark äro ej de enda i Sverige. I Risinge i Östergötland finnes t. ex. en likalydande vers som i Forsmark inhuggen på en minnesvård.² Kulten torde väsent-

ligast ha haft sin förankring inom de högre stånden, men Belisarius var också känd bland folk i gemen, kanske främst genom den visa, som bär hans namn.³

RESAN KRING VERLDEN

ELLER

3 ½ DYGN AF MIN MÄRKVÄRDIGA LEFNAD

ANTEKNADT UR MINNET PÅ 6 ½ TIMMA

d. 14 Jul.

Alt var då i ordning till min resa, som i sin plan var årsgammal. Jag hade predikat på förmiddagen om förlorade stunder; det var på eft. m. min alfvarliga föresats att icke straxt med exemplet kullstörta min Lärobyggnad. Också förebrår mitt hierta mig ej derföre. Men annat är att förlora, annat att illa använda sin tid. Jag har icke förlorat dessa 84 timmar, men huru jag använt dem, vill jag på 6 ½ timme berätta. Den som läser, döme mildt!

Vädret blef snart regnigt och surt. C. var tyst, innesluten inom sig sjelf; men hade det ädelmod att icke på något sätt triumphera öfver oss, som nästan emot hans vilja denna eft.midd. företagit resan. Dock straffade han mig i Lysta för min fåfänga att i DagBoken skriva: »R. et Compagnie» med den anmärkningen: »Man borde satt Capiten framför namnet.»

I Marka inträffade vi omkring klⁿ 10 på aftonen. Upprigtighet, utan flärd, gästfrihet, utan krus voro oss där till mötes och förljufvade vårt vistande där oafbrutet.

D. 15 Julii

Förmiddagen promenerades. Vår värd tracterade oss med berättelser om Vargarnes grufliga graserande bland hans och grannarnes får. Underligare var, att man hade också sett Björnspar, nota bene spår af en fyrfota Björn, som också ihjäl rifvit ett större kreatur. Under det jag i tankan satte i Litanian Björnar både med 2no och fyra fötter, skingrade värden mina dystra betraktelser med historier om flera Elgar, som visat sig i trakten och blifvit sedde både af Män och qvinnor. Förgäfvos önskade vi få se dessa Nordens härliga djur.

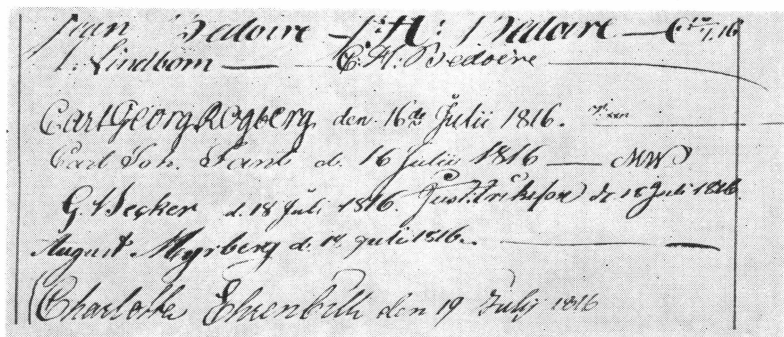

Bild 3. Rogbergs och Fants namnteckningar i Forsmarks kyrkas besöksbok.

Bland underliga djur af ett annat slag var Emma Söderblom⁴, som vid 5 år är öfverklok i många saker, i synnerhet sådana, som angå Giftermål och kärlek enligt Barns jollrande åsigt af dessa saker. Hon erfarer redan svartsjukans plågor. Hon tål blott vissa karlar. »När jag blir stor, Moster, säger hon ofta helt allvarsamt till Fru E.⁵, skall jag väl också gifta mig.» Intrycken af jalousiens smärtor äro hos henne, såsom alla intryck hos barn, flygtige. Hennes infällen äro högst vidunderlige. Ett exempel. När man sade henne, att Excellencen på Harg hette Oxenstjerna⁶, sade hon: »då heter väl Friherrinnan Ko».

Eft.midd. skulle tillbringas på Harg. Vid Middagen råkades Fru LI—r.⁷ Hon var min granne, vid Bordet. Jag vill blifva sjuk, när jag kommer så nära öfvermanliga Qvinnor. De äro Naturens misstag eller foster af dess vrede. Om dem kan man säga, hvad Dante, tror jag, säger om vissa slags Änglar, dem hans fantasi uppfunnit: »De äro utstötte ur himmelen och blifva ej emottagne i helfvetet.» Ur det paradiset, där qvinnor med ägta qvinnlig, mild och god själ, bo, blifva de visst utkörde — och bland karlarne finna de ock säkert ej gerna inträde, — Matroser dock undantagne. Fru LI⁸ språk och umgängessätt kan hvar och en föreställa sig, som hört Fruarne i Gröna Gången eller Roddar Gummorne i Stockholm. Men Drottning Christina tänkte annorlunda. Hon föreslog till inscription på sin graf: »Till könet en qvinna, till sinnet en Man.» Jag håller dock med Kotzebue⁹, som, när han i Rom såg denna påskrift, sade: »Det är att likna en Ros vid en Ek.» Det är, rättare sagdt, än värre. Det är att sammansätta vissa delar af en Ros och en Ek till ett helt. Hvilket vidrigt helt skall ej uppkomma!

Eftermiddagen på Harg var rolig. Bruksgatornas regelbundenhet och snygghet fägnar ögat. Alt är här beräknadt på konstlös nätthet. Man erfar här samma innerligt ljufva känsla, som när man ser en liten landtlig, oskuldsfull, blåögd flicka i snygg hemmaväfd klädning komma in och hälsa på främmande. Sedan Dansmästaren lärt henne niga, är hon hälften mindre intressant. Visst har konsten lagt sin hand vid all denna propreté, som råder på Harg. Men denna konst har stulit sin konsthæorie af Naturen och prunkar ej och skryter ej. De härliga alleerna, utsigten åt hafvet och Oxenstjernska grafven voro annars de viktigaste sakerna, som intresserade mig. De skyhöga, lummiga alträden i sin majestätiska pragt tycktes säga åt negden: Under vår skugga har Du i sekler hvilat trygg. Inscriptionerna på Grafvården väckte min nyfikenhet. Det som stod teknadt om Carl Oxenstjerna, innehöll i platt prosaisk stil, att, ehuru han var rik, välsignades han af de fattiga. Jag vet ej, huru jag var stämd; men denna inscription föreföll mig så förarglig, att jag glömde uppskrifva inscriptionen om Carl Oxenstiernas fru. Den var härlig och i ägta Laconisk inscriptionsstil. Jag minnes blott: »saknad i konungahuset, begråten i kojan». I förnäme! Sen här det minne I bören söka förtjena på Eder döda mull. — Hargs kyrka har inga minnesvärda saker. Från tornet är utsigten vidsträckt nog, men ej att jämföra med prospecten från det klocktorn på Harg, till hvilket vi ej kunde få Nyckeln.

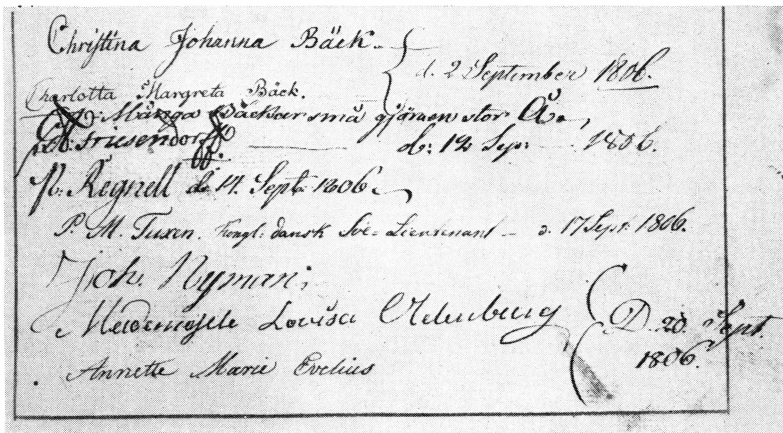

Bild 4. Bäckska versen i besöksboken.

Vid Hargs bruk smides på 2^{ne} hamrar årligen 3 000 Sk $\bar{w}$ Stångjern. Åckerbruket vid herregården är vårdslösadt. *Nyborg*, en uppodling, som förvarar minnet af Directeur Rydbergs⁹ mödor, har ej på 5 år blifvit uppdikadt. Stora odlingsbara mossar ligga obrukade i Hargs skogar. Tham skall, lik forntidens Hercules och Amphion, med sin kraft och sin röst befalla träsk och stockar och stenar.

Om Friherrinnan O—a¹⁰ och lilla Baron Carl O—a¹¹ måste jag nämna ett ord. De tillhöra den class af människor, hvilka man ej gärna glömmet. Friherrinnan är i sitt hela väsende intressante. Hon har den lätta teinture af manlighet och raskhet, som alltid intager. Hon talar, som en Bok; men utan affectation. Hon uppläser ej läxor, fastän hon är högst regelbunden i sina uttryck. Den som känner hennes dygder, i synnerhet såsom Maka och HusModer, kan säkert skrifva hela Volumer om henne, om jag blott dömmet af hvad jag hört berättas. Lilla Baronen är en söt Gosse, oskuldsfull och välmenande beställsam. Hans uttal är ej behagligt; men hans ansigte har mycken expression af douceur. All hans artighet tyckes komma från hjertat. I andra Baroners såckersöta anleten ser man ofta med stora bokstäfver skrifvet: Ser Ni, Plebejer, huru elegant jag nedlåter mig till Er? —

Alt var beskådadt på Harg. »Nu återstår intet vackert, sade Herr F., att se, utom Mamsell Bielfeldt, hvilkens Mor Mamsell Bielfeldt bor vid Harg.»¹² Nå — hvar är hon? »På värdshuset såg jag henne nyss» och vi stodo just nu midt framför värdshuset. Jag såg blott en skynt af flickan — och det förargliga ordet: »På värdshuset», där hon uppehåller sig, skar så i öron och själ på mig, att jag förlorade lusten att se henne i samma ögonblick H' F. väckte den och utan saknad i detta afseende lemnade Harg.

Vi resa hem till Marka. Vårt första möte på vägen fru LI—r och äldre Mamsell Bielfeldt var väl vidrigt, men ej olycksbådande. Vägen är jämn, aftonen vacker, skogen stilla och härligt dyster. Vi äro snart åter i det trefliga Marka — äta, prata och begifva oss till ro.

Tisdagen *d. 16 Julii*

Vid kl. 8 reser jag från Marka. Vädret är förträffligt. Skjutshästarne förvarliga. Bonden trög i sin natur, men villig och beskedlig. Reskamraterna muntra. — Vi resa åter förbi Börstels Prästgård och kyrka. Detta ställe väckte nu, såsom i Söndags, då jag första gången såg det, tusende orediga, sorgligare och gladare, tankar. Bäckmark och Östman voro 2^{ne}

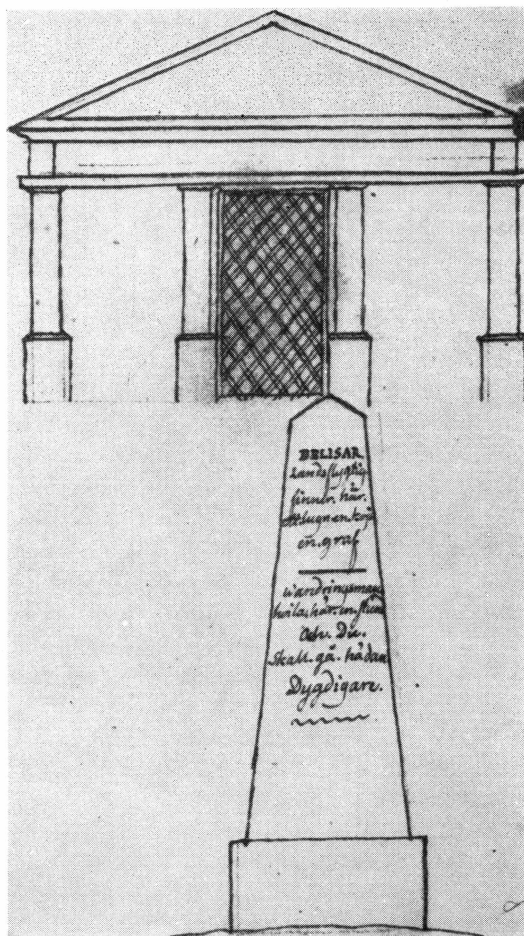

Bild 5. Bélisaires grotta och gravsten. Teckning i MS Kungl. bibl. M 176 från 1823.

namn, som, liksom Trollstafvar, slogo till mig och drefvo ut tankarne långt, långt bort. Dessa bägge namn hafva ingen ting interessant för mig, men de ledde dock mina betraktelser på de interessantaste personer och saker. Gissa får Du, kära Läsare. Gissar Du rätt, så är det min glädje.

Vi taga vägen åt Östhammar. Där finnas få vackra hus. Gatorna högst usla. Kyrkan är tämligen vacker, har nätt orgelverk och i fönstret bakom Orgelläktaren är måladt glas med väl teknade figurer. På 3^{ne} runda

rutor finnas dessa målningar. Fordom voro fyra sådana målade Glasrutor. Nu är en af dem sönderslagen. Af de oskadde föreställer en Daniel i Lejonkulan. Lejonen äro lefvande och förträffligt teknade. Men när en hedersborgesman velat föreviga sitt namn Daniel Andersson 1672 i Exerguen på detta glas, blir man förargad på denna namnlek och paralele med Daniel i Skriften. — Östhammar har ej lemnat för öfrigt något behagligt minne hos mig. En Cardus köpte jag hos en grötmyndig Rå- och Handelsman; detta minne förflyger med den bortdoftande Tobaksröken. — En gammal bekant W.¹³ uppsökte vi i Östhammar. Han emottog oss med glädje. Man kan säga, att han bor i en koja. Men kojans är bättre, än palatset, om den är ett rätt Sans-Souci. Hans maka och lilla Barn böra ega denna förmåga att omskapa hyddan till slott. Jag ingick i hans boning med den prevention, att han icke var lycklig — och därför fann jag hans ansigte mulet och hans blick dyster. — Från Östhammar reste vi till *Johannisfors*, ett Bruk tillhörigt Grefve Ugglas. Stället är af naturen icke stjufterligt behandladt. Konsten har förskönat det. Det nyttiga och redbara synes dock här öfvervåga det sköna. S. af U.¹⁴, den namnstämpel, som här och på Forsmark slår åskådaren öfver alt i ögonen, behagade mig als intet. Jag kan icke låta bli att misstänka den sal. Herren för fåfånga. Samma vidriga intryck gjorde Comes Petrus Brahe, som jag år 1806 såg på hvarje sten och koja på Wisingsö. Hvarföre är icke den store Mannen nögd att blott lefva i sina gerningar? Werkar han i stort, kan han alltid räkna på Häfdernas tacksamma minne. — Af byggnader utmärkte sig ett stort SådesMagazin, som med sitt glaserade Tegeltak glänste emot solen. Vid detta bruk sträckes nu mera sällan något stångjern. Spik smides blott för Ägarens behov, både Furu- Ek- och Båtspik. Båtspik kostar 50 RS^r tusendet. — Här svarfvas präktiga Vagnaxlar, blott af en enda Smed. Han hinner ej tillverka så många som requireras blott från Stockholm. Vi sågo på denna jernsvarfning. Machineriet var förträffligt och Smeden arbetade med Vulcaniskt alfvar, utan Cyclopers tillhjälp. Ett vattenhjul dref hela anstalten. — I ett klocktorn, som har utsigt ut åt sjön, voro vi några minuter och teknade våra namn i en Bok, där andre resande före oss skrifvit. Hvad de flesta där skrifvit, innehöll complimenter mot Ägaren till *Johannisfors*. — Vid dammen plockade jag stora, härligt sköna Vergiss-mein-nicht Blommor. — Vi stillade sluteligen vår hunger och törst hos H^r Stille¹⁵ med Smör och Bröd, Brännvin och svagdricka.

Vid Middagstiden inträffa vi vid *Forsmark*. Här borde jag sluta att skrifwa; ty all beskrifning på prosa blifver dock här högst ofull-

ständig. Äfven i första förtjusningen skulle min häpnande fantasi saknat färgor att måla all denna härlighet. Grefvens Corps de Logis liknar ett fursteligt slott. De framför portarne planterade Canonerna bestyrka denna tanka. Midt framför Palatset går en rak Allée med den prägtiga kyrkan i fonden, och på bägge sidor snygga hus för församlingens Pastor, Organist och BruksBetjening. På högra sidan, när man går från slottet, ligger på litet afstånd från alleen, Begravningsstället, det enda ostädade ställe jag såg på Forsmark. — Kyrkan är mycket vacker i den smak, hvori den är bygd. Denna smak synes mig vidrigt modern. Där är blott en bred gång, med mycket breda bänkar på hvardera sidan. Läktaren, där församlingens Patron har sina Bänkar, är ganska hög. Predikstolen altför låg. Forntidens bruk att sätta Predikstolarne högt förefaller mig i alla afseenden riktig. I Forsmarks Predikstol måste Prästen se ut, som en Länsman, när han på kyrkovallen förvånar den gapande Bondhopen med sina qvickheter eller förskräcker den med sina stränga Ordres. Icke blott med sitt Tal, utan i alt önskar jag att en Präst i Predikstolen visar sig för min andäktiga syn såsom Himmelens Härold. I denna kyrka är alt beräknadt på blott jordisk grannlåt. — Att Altaret är Grefve af Ugglas's Sarkophag, frapperade mig mycket. Vid Nådens Altare bör tankan på döden framträda i sin ägta, christligt milda gestalt. Kunde jag blott tänka bort Ugglas's fåfänga från denna idé, så skulle jag blott för detta företag välsigna Hans minne. Jag återfick den andäktigare stämning, som alldeles gick förlorad, då jag först inträdde i denna — jag vill knapt säga, kyrka, utan — Assemblésal. Denna sinnesstämning följde mig opp genom de slingrande stentrapporna till det härliga Tornrummet. Utom i några af Stockholms kyrkotorn har jag ej skådat en sådan skön prospect. En påskrufvad rörlig Tub kom min kortsynthet till hjälp och öppnade för mig de förträffligaste vuer ut åt hafvet. Utsigten skall vara rysligt skönare, då vågorna uppressa sig i mera vildt raseri. Ett seglande fartyg, en fyrbåk, Gräsön m. m. alt bidrog att försköna prospecten åt hafvet. Åt andra sidor skådade man den kringliggande sköna negden, hela Bruket, alleer, dammar; m. m. — De gamle sade icke utan skäl, att på jordens upphöjda ställen är menniskan närmare himmelen. En hög betydelse ligger i denna åsigt. Mitt klappande hjerta anade åtminstone deras mening. På en tafla med glas och ram på väggen såg man Gustafs, Gustaf Adolphs och Carl (XIII^s) namn egenhändigt teknade. W. sade: »Kungarne stå der eftersom di ha regerat^a» — i afseende på tiden, mente han. Efterverlden dömer i andra afseenden. — I en stor Bok, full af lysande och obscura namn, teknade vi ock våra

namn. De första namn i denna Bok äro: U. von Troil, Eric Michaël Fant, Tingstadius och Wetterstedt. De voro närvarande vid kyrkoinvingningen. — Namnen äro här beledsagade med dum och qvick Prosa och vers. Carl Lindegrens lilla vers var ett foster af en mild sentimental sinnesstämning. Bland det comika märkte vi, att en Frisendorf skrifvit näst under 2° Mamseller Bäckes namn: »Många bäckar små gör en stor å.» Några andra burlesqva deviser voro mindre väl lyckade. — Med ledsnad lemnar jag detta härliga Tempeltorn.

Då jag skall beskrifva Forsmarks Trägård, saknar jag åter den Poëtiska ådran, som dessutom sätter alla andra i lifligare omlopp. — Men andre må flyga på sina Pegaser; jag måste lunka fram på min Prosaiskt tröga Brunte och bedja min lifliga Läsare göra våld på sig för att icke gå fram om mig. Eftermiddagen och aftonen voro Gudomligt vackra. Myggorna hafva af sina Öfverherrar blifvit förbjudne att nalkas denna härliga Trägård. När Ugglas blef ägare af stället, var här blott en köks Trägård. Här är således mycken konst. Men den har öfverträffat sig sjelf i naturlighet. GudaStatuerna äro dock aldrig i en Trägård på sitt rätta ställe, efter min smak. Af dem minnes jag Vulcan, Neptun och Diana. De voro ganska vackra. Diana är annars intet föremål för min dyrkan. Här tyckte jag dock mest om henne. Att för öfrigt beskrifva alla dessa slingrande gångar, dammar med de sköna svanorne, Tempel, fogelhus; det öfverstiger min förmåga. Bland gångarne intogs jag mest af en dyster, beskuggad gång emellan 2° dammar, af hvilka den ena gränsar närmast åt slottet. Vid denna gångens ena ända finnes Sopha och stolar att sitta på och derifrån ser man framför sig slottet och den dam, som beseglas af 2° svanor. — Men jag vandrar till den långsidan af Engelska Parken, som gränsar till vilda skogen. På en kulle står en sten upprest. Hvilken inscription! »*Belisär, landsflyktig finner här ett lugn, en koja, en graf. Wandringsman! Hvila här en stund och Du skall gå hädan dygdigare.*» Vid foten af denna sten finner jag ingen blomma mer, än en Ängväpling. Den är dock dyrbar för mig; jag gömmer den till den Olycklige Hjeltens minne. Nedanför kullen står *Belisärs Grotta*, granne med den dystraste skog. Inuti denna grotta står ett bord, på hvilket i Maroqvins band ligger *Belisaire* af Marmontel på Franska och Svenska. 2° takfönster sprida ett dunkelt sken i grottan. Dess väggar äro behängde med Tableauer, som föreställa olika frappanta scener ur den Store Heroëns historia, med påskrifter ur Marmontel. Man fäster sig mest vid dem, som föreställa Justinianus i sin ånger omfamnande sin gamle, af honom så grymt misshandlade Tjenare; Hjeltens Hustru,

när hon första gången ser sin Man med utstungna ögon; Hjeltens dotter afdånad vid sin Moders döda kropp, framför hvilken står Belisaire med hemsk sorg i sin blick och vid hans sida en Yngling, som ifrån den afdånade flickan, föremålet för hans hjertas ömmaste kärlek, synes hämta det mod och det hämdbegär, som lågar fram genom hans sorgelåtar. — Man kan ej utan djup rörelse skåda all denna dystra härlighet. Jag wet ej så noga orsaken, men samma känsla, som ledsagade mig ur Belisärs grotta, följer mig ännu ofördunklad — den, att jag vill förlåta Ugglas mycket ondt — om han har gjort mitt Fädernesland ondt med vett och vilja — blott för denna härliga Minnesvård åt Belisair. — Den förenade tankan på Belisair och Ugglas, som bägge en gång voro sina Monarkers lycklige Favoriter och höljde af jordisk ära, ingifver högst smärtsamt melancholiska betraktelser. — Men jag går vidare för att lätta mitt beklämda bröst. Vår Cicerone W. förde Oss ner åt en slingrande gång, på hvilkens högra sida jag frapperades utomordentligt af en Menniskogestalt, som för min häpna blick syntes lifs-levvande. Uti en koja af Bark med trægaller dörr sitter en figur klädd i gredelinfärgad rock med hvit krage omkring halsen. Han ser ut trött och matt, har slätt och jämn panna, något insjunkna ögon, röda kinder, annars mörkt ansigte, som dock är något ungt. Den vänstra handen är framsträckt i den ställning, att han nyss lagt från sig några blommor. Den högra handen hvilat öfver en Näsduk. Bägge händerna ligga på 2° stora Böcker in folio, som äro lagde på bordet. Denne Eremit har ett interessant och vörndnadsväckande utseende. Vore ansigtet något starkare skuggadt, vore pannan skrynklig eller i allmänhet hans utseende äldre; så skulle denna syn gjöra ännu starkare effect. På mig har den verkat ett outplånligt intryck. Trägården omgifves af Jerngaller, som afväxlar med hvitrappade Stenmurar. De stora jernportarne gifva ett förfärligt skallrande då ifrån sig. Öfver dem ser man Ugglas vapen med underskrift: *Etiam in tutis vigil* (Äfven under tryggaste lugn vaksam). Man erinrar sig med ledsnad härvid Elis Schröderheims öfversättning: *Fjäskar äfven när det icke behöfs*. — S. af U. presenterar sig öfver alt på Brukets hus. Orangeriet ligger illa, ty dels slottet dels höga träd undangömma det för Solstrålarne. — Derföre är det ganska litet och dåligt. — Att jag såg en Påfogel och en Markatta, vill jag knapt nämna. Påfogeln med sina utbredda fjädrar, är visst skönt prunkande; men stoltheten, fåfängan, ståten i hans härlighet misshagar alltid. Markattor äro min afsky. Jämförelsen med människan, till hvilken denna djurart gränsar, är högst vidrig och sårande för känslan. Dessa djur äro på en gård till vänster på den stora allee-

gatan, som går från Herregården till kyrkan. — Vid Bruket är alt rörelse och verksamhet. Smedernas drägt och arbete har alltid förefallit mig roligt att se — kanske bibehåller sig detta tycke hos mig, emedan det är ett djupt barndomsintryck. Vid ett stort Småländskt Jernbruk tillbragte jag många barndomsdagar och undfick där min första undervisning. Den lifliga rörelsen och afväxlingen af föremål, som där rådde, ersatte till en del förlusten af mina Föräldrars hus. — — — Men — jag går till Forsmarks värdshus, äter, lägger mig, sofver föga lugnt och står opp $\frac{1}{2}$ 5.

d. 17 Julii

Nära klⁿ 6 resa vi — vädret tungt — regndigra skyar hota. C. illamående. Alt bådar en ledsam dag. Omkring klⁿ 9 äro Vi i Löfstad. Man reser in genom portar, såsom uti en stad. Alt bär här stämpel af det antika. — Gamla höga träd — mossbelupna jernstaqveter och Stenmurar. Trärgården och parken äro väl vidlyftiga, men de hafva ett ruskigt, obehagligt utseende. Orangeriet är stort, härligt och väl skött. Några blommor derifrån var det enda, som belönade mig för min vandring. Brukskyrkan är dystert. — Alt synes här mest calculeradt på nytta och verksamhet i den gamla slendrianen. De antika alléerna äro osnyggas. Man låter dem ligga för fäfet, i ordets egentligaste bemärkelse. Herregården ser prächtig ut. Inga frapperande vuer träffas här. En gammal sädesbod kvarstår bland Bruksgårdarne, där kulor eller hål efter kulor synas i väggen. Man säger, att detta hus är det enda, som blef skonadt 1719, då Ryssarne förhärjade detta Bruk. — De Geer, som eger Löfsta, är ryktbar i Sverige för sin rikedom. Då jag besett Löfsta tänkte jag, som skalden:

O må rygtets ära gerna följa
 Deras steg, som tråna efter den,
 Blott de Skuggor, som min bana hölja,
 Mildras och förljufvas af en vän.

Vi afresa klⁿ 12 på dagen, under fortfarande tätt regn, till *Bro*, den märkvärdigaste Gästgifvaregård jag sett under min resa. Vi mötas af en lång, vänlig Bondhustru, som förer oss in i ett snyggt Gästrum. Öfver dörren utantill synes en målning, som föreställer en förnäm Herre, åkande i en vagn, bespänd med 2 par hästar, hvilka springa i galopp. Denna målning passar på en Gästgifvaregård. — Medan C. och jag i djupa tankar hvälfva verldens öden, gör W. sin vanliga ronde, frågar den förste han möter: »Hvad heter Ni? Känner Ni mig? Jag är Lars

Andersson i Östmora» etc. etc. — Efter en stund återkommer han lastad med orttens nyheter, såsom att en höstsjukan grasserar i orten, som förekomes genom hank på hästarne, att Gästgifvaren var en ryktbar Häst-Doctor så att till och med Wahlöboar varit där med sina hästar, ja att hästsjukan till och med vågar angripa Ortens Patrons Riddaren Thams¹⁶ hästar etc. Medan W. inhämtat dessa och flera nyheter, hade jag haft tillfälle beskåda det märkvärdiga i en Bondstuga, en Barometer, som hade en Scala med Bondstil. Detta var på ena sidan om fönstret. På den andra var idel grannlåt. Där hängde ett papper, rundt omkring utmåladt med blommor, hvilka jag dock ej i den rika Naturen kan påminna mig hafva sett. Midt på papperet hängde en liten krans, ett förebud till Brudkrans. Öfverst på papperet stod:

Maria den 29 Februarii 1812.

Jag erinrade mig härvid, huru vanlottad Maria är, som har sin Namnsdag blott hvarjt fjerde år, och huru ännu mera vanlottad andra fruntimmer äro, som ej finna sitt namn i Almanackan. Vidare läser jag:

Grattullattjon.

»Ack om jag kunde till behag, Nu uppnå däna namnets dag en sådan önskan fälla, hvarmäd Marja vore nöjd, ded skulle lända mig till fröjd och hvid et gott mod ställa».

Gratulanten önskar sluteligen sin Marja *himmelsk ro och så* en vän vid griften *där sig tårfull Dig påminna*.

Maria måste höra till ortens märkvärdiga namn. På Löfsta Wärdshus hängde en prägtigt utsirad Maria på väggen — jag menar namnet Maria. Från Bro resa vi till Dannemora, där vi inträffa emel. klⁿ 5 och 6 eft. m. Där har konsten på rysligt sätt slösat sina krafter. Den hiskliga *Stor-rymningen* med sitt Ætneiska svalg har alltid ingifvit mig rysning. Jag uppehåller mig icke gerna här länge hvarken med andan eller Lekamen. Vi skynde till Österby och vandra en gång omkring Bruket. Det är stort, lifligt och vackert. Vi sågo på stålsmidning. Herregården ligger väl. Alleerna äro gamla och skuggrika. På Österby värdshus ätes väl, drickes väl, betalas väl. Långsamheten i uppässningen är odräglig för den tålmodigaste. Från Österby till Söderby resa vi en couriers. Jag trodde, att den af öl och brännvin upplifvade skjutsdrängen skulle spränga sin husbondes hästar. — I Söderby väntade vi något på hästar. Jag återlängtrade hem. Sönnen förkortade vägens längd. Klⁿ XI på aftonen är jag hemma efter min VerldsResa.

På alla Bruken besväras man af folkets hälsningar med sina hattar. Våra måste vara i beständig rörelse.

Till slut måste jag berätta en Spökhistoriette, med hvilken en skjuts-Bonde från Lysta tracterade oss. Den är för mig märkvärdig derföre att jag deraf blef bekant med ett nytt slag eller åtminstone med ett Nytt namn på Spökelser.

»Nära gården Wedicka i Hökhufvud Socken är en afrättsplats. En Bonde i denna gård hämtar hem från afrättsplatsen stupstocken och lägger den under stallgolvet, emedan denna stock har den kraft, att hästarne då trifvas förträffligt. Alt aflopp efter önskan, till dess ett gement folk, som kallas Saltpettersjudare, taga opp stallgolvet och gräsera där i stupstockens helgedom utan all försyn för hästarnes Skydds-Gudomlighet. Straffet uteblef ej för denna Gudlöshet. I stallet blef från denna stund ett förfärligt buller. Aldrig vågade någon ensam gå dit. Hela familjen måste alltid följas åt, när hästarne skulle få föda eller stallet sopas. Äfven detta kunde ej försona den Osynliga Stupstocks Magten. Hans helgedom var oskärad af profana Sjudarehänder; han triffes här ej länge. Bonden måste med saknadens tårar transportera Stupstocken till afrättsplatsen tillbakas — och sedan blef det *Lugn* i Bondens stall. Denna hämnande Nemesis, som så grasserade, heter i Ortens Spökelse Lexicon: *Starkråda*.¹⁷ I Småland oroas ställen blott af *Maran*. En död, öfver hästarne hängande skata är preservativet mot detta Spökeri.»

NOTER

¹ Cf. t. ex. MSS (Kungl. Bibl.) M 172 a, M 176, M 178, M 214 a, E. M. ARNDT, *Resa genom Sverige* år 1804. 4. 1808, p. 39 ff., Å. DINTLER & O. ODENIUS, *Carl Johan Willmans resejournal 1828*. Med inledning och kommentar utgiven (Dalarnas hembygdsbok 1952, p. 77 ff., särsk. p. 94 f. [cit. WILLMAN]).

² E. M. BRYDOLF (pres.) & J. KÖHLER (resp.), *Dissertatio de paroechia Risinge in Ostrogothia*. 1801, p. 19.

³ Cf. E. LANGER, *Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen*. 4. 1904, p. 237 ff., N. SVANFELDT, *Sång- och visbok*. 1936, p. 59, även N. LEBERMANN, *Belisar in der Litteratur der romanischen und germanischen Nationen*, 1899.

⁴ Emma — eller Emerentia, som kyrkböckerna alltid kalla henne — Söderbloms (1811—1832) verkliga föräldrar voro f. kronolänsmannen Gabriel Söderblom (f. 1776) och Carolina Charlotta Widing (f. 1776).

⁵ Emerentias fostermoder, komminister Elgclous hustru, Fredrika Christina, f. Frigelius (1783—1866).

⁶ Axel Oxenstierna af Ekö och Lindö (1743—1816), friherre, överhovjägmästare, en av rikets herrar.

⁷ Brita Christina Liströmer, f. Sylvén (f. 1766), gift med kyrkoherden i Harg, prosten Johan Liströmer (1761–1838). Om familjen Liströmers förhållande till prof. Zetterström cf. MSS (Jämtl. Bibl.) Z 1–5, Zf 3–4, även S. J. KARDELL, *Minnen från fjällbygden och Fyrisvall*, 1886, p. 21 f., 48, 127, 144 not 53 f.

⁸ August Friedrich Ferdinand von Kotzebue (1761–1819), en vid denna tid högt skattad tysk dramatiker och romanförfattare. Han har bl. a. skrivit det i WILLMAN p. 99 not 50 nämnda skådespelet *Bickten*, varav ett MS finnes i Kungl. Bibl. (signum Vp 47); ur den rika litteraturen om Kotzebue cf. ESTER-MARGARETA VON FRENCKELL, *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1812–1827* med en historisk översikt, 1943, p. 520 f., EADEM, *Sju magra år med Thaila, Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1827–1833*, 1952, p. 267, K. NIELSEN, *Teaterliv i sundtoldens by 1800–1835* (Fra det gamle Gilleleje 1953, p. 23 ff.), p. 24, G. NORDENSVAN, *Svensk teater och svenska skådespelare från Gustav III till våra dagar*, 1. 1917, p. 50 ff., 94 ff., N. E. TAUBE, *De Delandska teatersällskapen i Uppsala, En kulturbild från romantikens dagar*, 1940, särsk. p. 156 f. — O. S. VON UNGE, *Vandring genom Dalarna, jemte Författarens Resa söderut*, 1829, p. 75 säger, att i Falun fanns ett »trätempel, troligen helgat åt Kotzebue».

⁹ Sven Rydberg (f. 1732), direktör och inspektör vid Hargs bruk. — Hans dotter Christina Birgitta var mor till Carl Johan Fant och dottern Catharina Charlotta var gift med sedermera presidenten Eric Gabriel von Rosén; en son till Sven Rydberg var sedermera prosten och kyrkoherden i Ununge, Carl Petter Rydberg, cf. WILLMAN p. 100 not 69, även S. J. KARDELL, a. a., p. 18 f., 42, 144 not 46 ff.

¹⁰ Vendela Gustava Oxenstierna, f. Sparre af Rossvik (1772–1855), sedan 1797 medlem av Akademien för de fria konsterna.

¹¹ Carl Gabriel Oxenstierna (1802–1873), friherre, hovmarskalk. Tillhörde den Rogberg—Fantska umgängeskretsen (cf. MSS X 290 ba 5, Y 158 a–b i Upps. univ.bibl.). Carl Johan Fant stod 1835 fadder i Harg vid dottern Charlottas dop.

¹² Rogberg synes oriktigt underrättad. Unga mamsell Marie Christine Bilefeldt (f. 1800) var fosterdotter till mamsell Emerentia Christina (f. 1757), som dock dog redan i mars 1816. I Östhammar var en syster till Emerentia bosatt, mamsell Maria Juliana (f. 1765), som Rogberg möjligen kan åsyfta. En annan syster var mamsell Beata Lovisa, som dock vid denna tid torde ha vistats i Småland. Mamsellerna torde ha haft ytterligare en syster, Hedvig Sofia (1751–1802), gift med fänriken Axel Johan Lagerbielke (1756–1807) och dotter till fältskären Markus Christoffer Bielfelt och Christina Clemens.

¹³ Identisk med Nils Gustaf Wagner (se inledningen), som tillhörde den Rogberg—Fantska umgängeskretsen (cf. MSS X 290 ba 4–5 i Upps. univ.bibl.). Han gifte sig 1814 med Catharina Christina Ahlgren (1791–1868), och de hade vid Rogbergs besök ett barn, sonen Nils Johan (f. 1815), sedermera handlare i Valö.

¹⁴ Samuel af Ugglas (1750–1812), greve, president, en av rikets herrar.

¹⁵ Johan Stille (1761–1829), fogde och befallningsman.

¹⁶ Per Adolf Tamm (1774–1856), friherre, brukspatron.

¹⁷ Föremål, som haft samband med avrättning e. d., ansågos magiskt verk samma. Från Stavby i Uppland berättas t. ex., att »spånor från avrättningsplats voro bra för hästarna» (ULMA 303: 603 p. 14). — Salspetersjudning förekom ofta i äldre tid och från »Wedika» i Hökhuvud finnes en kort relation bevarad om ett slagsmål, där en »Salt petter Siudare gosse» figurerar (MS Hökhuvud N nr 1, prot. 2/6 1771 § 2, i Upps. landsarkiv). Salspetersjudarna, som vanligen hämtade sitt råmaterial från latinbrunnar, gödselstackar o. d., åtnjöto i regel mindre gott anseende. — Den Starkråda, som Rogberg nämner, avser den spridda föreställningen, att en bestämd plats, oftast gården, hade ett särskilt rå, på vissa

håll troligen identiskt med tomten. Men också stallet, huset, kvarnen, sågen, smedjan, bruket och kyrkan kunde ha sitt rå. Det uppträdde i olika skepnader, kunde visa sig avogt och egensinnigt men trivdes i regel, där god ordning rådde, och var ej sällan till gagn på olika sätt. En uppteckning från Länna i Uppland säger t. ex., att »rådare» kunna finnas i stall och ladugård (ULMA 16289 p. 6). Benämningen »starkt gårdsrå» är känd från Rasbokil i Uppland och Vreta kloster i Östergötland (ULMA 19952, 5466 p. 9) och »starkt rå» från Möro i Södermanland och By i Värmland (ULMA 4636 p. 5 resp. 3871 p. 10, 3872 p. 1). — I den relaterade berättelsen hade stallräet blivit stört av salpetersjudarnas grävningar och blickades ej, förrän ordningen återställts i stallet. Stupstockens närvaro eller frånvaro i sammanhanget torde näppeligen ha haft någon betydelse.